

על ר' משה מייזלש – דברים ונושאי דברים

דב סדן

— א —

בבואי עתה לומר את אשר בלבי ובדעתי על אישיותו ודרכו של היקר באדם, ר' משה חיים מייזלש (מ.ח. עמישי), אקדים ואעיר, כי כבר נועזתי לדבר בו, במלאות שלושים ימי אבלו, ברשות רבים גדודה, הלא היא מליאת האקדמיה ללשון העברית בירושלים, ועזותי באה מתוך שניתנה לי רשות לכך, ופירשתי לי רשותי כחובתי. והפירוש לא בנקל נקנה לי, שנורגל אני בסברה, כי הנספד יושב באיך-רואים ממול דוכן מספידו ושומע כל דיבור ודיבור ומנענע ראשו אם להן ואם ללאו, אם לטוב ואם למוטב. ולפי שהיכרתי את האיש ושיחו, לא די ששיערתי, אלא אף דימיתי לראות את חיוכו, שלא נחסר הימנו חוט של אירוניה, שהיה מבצבץ ועולה בחייו, ככל שהיו מדברים בו גופו. והרי ידעתי כן ידעתי דרכי-תגובתו באלה ובכאלה, שזכיתי להיות קרוב אצלו ואליו, ומסימני הקירבה הוא, כי מאז שבתו בירושלים, היה פוקד את ביתנו, שבת-שבת, ופקידתו המצויה בה כתמצית עונגה ופקידתו הנדירה ממנה קשה עלינו, וממלאתנו חששה לשלומי. וכשאמרנוה לו למחרת בטלפון, היה פוטר: שבת היא מלחשש.

— ב —

ואם להעמיד מה שנלמד לנו מקירובנו על תמצותו, הרי היא הוודאות: זה האיש משה הוא איש ריעים להתרועע, דובר מישרים, ודיבורו מקיים בחינת דברי חכמים בנחת נשמעים, כיאה לזקן שקנה חכמה, מה גם שדבריו לא יחסר מהם המוג, המבליח בהם ומדם גם בהתערב לתוך שקטו דיבור מועט וקטוע, כדי הרף-אוזן, והמעיד על תמולו ושלשמו בחינת האי צורבא דרבנן דרתח, אורייתא דמרתחא ליה. ואודה, כי אותו שחוק-התחרות שבין נהר השיח הכבש והמאופק ובין ביצבצי הרוגזה הקצופים והחטופים, חיוק והוסף וחיוק בי את הסברה, כי האיש לא זו בלבד שסתרו היה מרובה מגיליו, אלא שהוא עצמו, בדרכו ובמנהגו, פירנס את הריבוי הזה. ואפשר שלא הייתי עומד על כך אילו בירור-אמיתו לא היה מתקיים לי כדרך שנתקיים, דהיינו על דרך שנכשלתי בו. ומעשה שהיה כך היה: מעשה שקראתי מאמר של סופר, שלא היה, אם כדון ואם שלא כדון, מוהימן עלי עד גמירא, ובו קילוסו של סופר עברי, שלא שמעתי קודם שמעו, ומשה מייזלש שמו, והוא מחבר ספר נחשב, מקורי ומעמיק,

במחשבה העברית. ומתוך יהרתי, שנתפרנסה מהתעניותי במה שמתרחש בהווית העברים בגולה, נראתה לי אותה הודעה גוזמה, אם לא בדייה. כתבתי עליה במדורי ב"דבר" כדרך לעיגה, שכמותה כביטול, כלשון להר"ם. לשנים, בבוא לפני הספר, שנגמרו לו כאותם ההללים, ואך קראתי תחילתו ונמצאתי בעיני עצמי, ואולי בעיני הקוראים, אם נתעוררו וזכרו עוקצי, טועה ומטעה. וככל שהוספתי לקרוא, תוכחת-עצמי העצימה והלכה, כי אמנם היה זה והנהו מספרי ההגות העברים הגדולים שבדור. ואמרתי לבקש סליחה ומחילה גם ממי שפרסם את ההודעה, הוא יהודה ורשביאק, שישב בוורשה וסופו ניספה עם הניספים, גם ממחבר הספר, שישב בניוירוק, והוא עורך "הדואר", וידוע ברבים בפעלו. מתוך שבושתי לבוא באיגרת צער ונוחם לפני מחבר-הספר, עשיתי את ידידנו, ר' משה שטרקמאן, שליח, להיות לי למליץ לפני ר' משה, שישא לעוותתי, ולא נחתי עד שתיקנתי, במידה שניתן לתקנה. הכיצד, לשנים, כשנמיתי, כמותי כחברי הטובים ממני, ר' דוד זכאי עליו שלום ור' יוסף שכטר שאיריך ימים, עם שופטי פרס ביאליק לחכמת-ישראל, ושמחתי כי שלושת הדיינים פסקו, וברוב התפעמות, על מתן-הפרס לבעל "מחשבה ואמת", והטעמים פורשו בפסק-הדין, ויורשה לי עתה, ממרחק-הזמן, להעיר שלוש הערות לכך.

— ג —

הערה אחת, עיקר ההנמקה ניתן בידי המומחה שבשלושת הדיינים, התלמודי והפילוסופי, ההוגה והמחנך, ד"ר יוסף שכטר, ואילו שנינו האחרים, הסכמנו עמו, ר' דוד זכאי מתוך שגבר על היסוסיו בעניין נעוונתה של הדרך-המחשבה שבספר. ואם מותר לי לגלות את דעתי, הרי היא ניוונה מן הסברה כי בהחלטתנו אנו נאמנים לדעתו של ח.נ. ביאליק, כפי שהביעה, בעודו את דיני בכור הפרסים שעל שמו, שיעניקו אותו לר' יחזקאל קויפמן על ספרו "גולה ונכר". לאמור: חכמת ישראל, כדמות הגות ישראל, הייבת להמשך למסורת "מורה נבוכי הזמן", שצרכו וכורחו של הנבוך ומורוה, יהיו במולידיו, ואכן כזה הוא. אמנם, הספר "מחשבה ואמת" שהוצאנו לו מוניטין.

הערה אחרת: בימים ההם, שרחקו, כעשרים שנה ומעלה, ממהדורה למהדורה, כבר ידענו, במידה שידענו, על האיש ומעשיו, ולא היתה זו מידה גדושה, מה גם שהוא עצמו במחוקיה, על עשייתו בוורשה, שהיה בה עורך, ואולי תמצא לומר: העורך של "היום" ושל "הצפירה"; גם בניוירוק, שהיה בה עורך, ודאי תמצא לומר: העורך, של "הדואר". שיערתי, כי עשייתו מתוך ענווה מיוחדת, ייחודה אינו, כמקובל, מתוך הויתרון ולשמו, אלא, שלא כמקובל, מתוך היתרון ומשמו, הוא יתרון-הכוח, האומר להם לכבוד ולכיבודיו: אי אפשי בכם, ואדרכא, ניחא לי בלעדיכם. ואם מרחוק, בהיותו בניוירוק, שהכיבוד והכיבודים, הם מסממני חלל-אוירתה, כך, הרי מקורו, בשבתו בירושלים, ובשמשו עורך, הווה אומר: העורך, של מוסד ביאליק, והוא כמנהגו נוהג, על אחת כמה וכמה. אמת, גם מי שקדמו, ר' משה ינזן (אינדלמן), שהיה קודם עורך המוסד, וסופו עורך "הדואר", באופן ששני משה התחלפו בתפקידים, כבר ניפלה בתכונה זו וכזו, אך ר' משה מייזלש הגדיל. ואולי משום ששליטתו היתה מגוונת ומקפת יותר, וממילא סמכותו היתה כוללת יותר.

הערה אחרונה: דרך הסיוע המיוחד של העורך והנערך, שנגלה בו בר' משה ראשון, נתכפל בו בר' משה אחרון — היה זה סיוע, שעיקר כוחו וקסמו היה בדאגה, שהנערך לא ייצא מכלל עצמו, באופן שילבש לרצונו, או יולבש לכורחו, מדי-עורכו, ואדרבה ילמד ליכנס לתוך עצמו, ולהיות הוא עצמו, ונמצא עורכו בחינת אמן מוצנע, כפי שנדרש: פדגוג מוצנע, והיא תעודה, שקיימה גם בהיותו עורך, כדרך שקיימה גם בהיותו סופר ומתרגם.

בטקס של חלוקת פרסי ניומן; מימין לשמאל: משה שמיר (נואם), שלישי מימין - ראובן בן-יוסף, דב סדן ורוד רודבסקי

— ד —

נסתייעתי בחיבת גם, אף שנתבעת, כמדומה, חיבת ביחוד, שהרי מעשיהעורך שלו, היו, ברגיל, בתכלית הדיסקרטיות, ולא ניתן להם ציון וסימון, ואך הקרוב נודע לו מי קצת נערכיו, ואף שלא גונב לו הכל, לא יכול היה שלא לגלות, כי זהו מלוא סולמה של ספרות, מלוא סולמה של דעת, מלוא סולמה של חכמה, ולו נתפרסמה ביבליוגרפיה של כל אלה, ורבו כן רבו פליאה ותמהון, והיה נאמר בה באותה מלאכת עריכה, ערכיה ונערכיה: גדול וקטן שם הוא, אכן, ביבליוגרפיה של עשיות, מה גם מלוא-עשיות, פירסומה חובה, (ואילו היא גם עשויה להסתייע באוצרי-האגרות אליו, במידה שהוא מצוי בעזבונו, שנמסר לאוצר "גנוזים"), בין משום פשוטה של הגינותה בין לשום פשוטה של אמת, אך הוא, לעת-עתה, חלום, כי הוא עצמו לא רשם עשיותיו שנעשו שלא בחתימתו, אם בשמו אם בכינויו, ועד עתה לא נמצא זולתו שיעשה כן, ועד שלא תחובר ביבליוגרפיה, בשלימות הנרצית, לא נדע בלתי אם מעט מהרבה, ואם בעריכה כך, בכתיבה ותרגום לא-כל-שכן, לכאורה, לעניין כתיבה, כתיבתו, ניתן לומר, כי אף שהטריח צבא כינויים, אפשר סגנונו שלו, על תכונותיו ומרכיביו, עשוי שיסגירו, והיא הקלה לבילויש של הביבליוגרף, אבל מה יעשה לחירגום, שמתרגמו נהג שחוקי-מחבואים, בהעמידו תירגום כמקור? והרי דוגמה מפורשה — הלא הוא ספרו הנודע של מאיר בלבן על תנועת פראנק, שביאליק ההדירו בהוצאת "דביר", והחזק חיבור שהמחבר כתבו בלשונו, אמנם, קרובים אליו, ואני בכללם, שהייתי תלמידו בימי נעורי, ידעו אותו כותב חיבוריו פולנית, גרמנית ויידיש, אך לא ידעו אותו כותב עברית, ונפתחו לאותו חידוש ובירכו עליו, והדברים הגיעו לידי כך, כי עוד לפני כעשרים שנה, בהוציא ג. קרסל את ספרו בן הכרכים "לכסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים" נמצא מי שקיטרג עליו, הלמאי העדיר, מכרכו הראשון, את ערך מאיר בלבן, כאילו ספרו הנזכר לא היה ולא נברא. ללמדך שאותו מקטרג לא נתן דעתו על כרכו האחרון של הלכסיקון, ערך משה חיים מייזלש, שבו בעל הערך מפורש כמתרגם ספרו של מאיר בלבן "תולדות עם ישראל וספרותו" מה שעשוי היה להעלות הרהור, שמא המחבר הוא שכתבו גם בלשונו.

— ה —

ובמתכוון נקטתי תיבת **גם**, ואימא בה מלתא. ספר זה, שנתחבר פולנית, ויצא לאור בימי המלחמה, בימי שלטונה של אוסטריה בגליציה, נעשה ספר-לימוד בשיעור-ידת ישראל בגימנסיה. וכבר סיפרתי בספר זכרונותי "במעגל הנעורים" מה מרהיב ועצום היה רשמנו של ספר-הלימוד החי והרענן הזה, שהופיע, הדור בלבדו, בהוצאת הספרים המפורסמה של האוסלליניאיים, בעוד מורנו האהוב, מאיר בלבן, מגויס כראש רבני צבא אוסטריה, ומושב בלובלין, וממלא מקומו, בכיתת-הגימנסיה על שמו של מיצקיביץ בלבוב, שהיה אדוק בספרי-הלימוד הקדומים, תעשיית בטלנים עבשים, מחרים את הספר החדש והמחודש, ואנו, התלמידים, עונים בחרם תחת חרם, ומקיימים כמין שביטה, עד שאנו נוצחים את היושן והעובש, והספר הנחמד הוכשר.

ולא ייפלא, כי לימים, בגבור תנועת בתי הספר העבריים בפולין ואגפיה, הורגש הצורך בספר-הלימוד הזה, ונתעורר לכך החוקר והפדגוג ר' יעקב נפתלי הרץ שמחזני, אך הוא לא תירגם אלא פרקו ראשון, ותרגום שאר הספר היה מעשה רמ"ח מיוזש. ולענין העלמת שמו ראה שוב ג. קרסל בלכסיקון הנוכח. לענין תירגומיו הערה בסוגריים: אף הם לרוב בכינויים שונים או בעילום שם בכלל. והתיבות: אף הן לרוב, מכוונות למה שנאמר קדם על מאמריו בענייני יום-יום ובענייני-ספרות, שנדפסו בעתונים שבעריכתו; ותמיד בעילום שמו ובכינויים שונים.

— ו —

ועוד זאת: רשימת הספרים, שדבר תירגומם היה מעשה-ידידיו בידו, שנודעה ברבים, בעקפים ובמקוטע נודעה, וממילא היא צריכה השלמה. כדי להבליט את שהובלע, ודוגמת מופת לכך הוא תרגום הפרוזה של זלמן שניאור, שלא ראיתיו מחבר, והזכרתו חובה. לפחות משתי בחינות: בחינה אחת — מודעת היא דרכו של הקספר הזה, שכמה מסיפוריו הנחשבים, שנכתבו תחילה יידיש, סופם נתפרסמו אף עברית, באופן שהיה מתווך באמצע, הוא רמ"מ, שנטל עליו את מעשה-התירגום והמחבר היה עושה בו כדרכו וככרחו, וראה שיטתו כמין חזרה על דרכו של מנדלי, שעשה בסיפוריו הנחשבים כן, אם לא ראובן, הרי שמעון, והכוונה לשמעון גינזבורג, יושב ומתרגם כדרך שהוא מתרגם את נוסח יידיש, ומנדלי בוחן ובודק את מעשה-תרגומו ומעמידו על הנוסח שלו. וכן נהג, כנודע, אהרון צפנת בסיפורי זלמן שניאור — אהרון היה מתרגם את נוסח יידיש, וזלמן היה בוחן ובודק את מעשה-תרגומו ומעמידו על הנוסח שלו. והנה נודעתי כי גם משה מייזלש נענה לבקשתו של זלמן שניאור ותירגם ספר נחשב שלו — וסופו, לאחר בדיקת מחברו ובחינתו, יצא לאור. בחינה אחרת — הלא במקרה גמור גילה לי, רמ"ח מעשה תרגומו — באחת משיחות השבת שלנו, סיפרתי מה ששמעתי מפי שמעון גינזבורג, שהתחנן אליו, אל מנדלי, לאמור: סבא, חנניא, בחסדך, ותשייר משהו ממלאכתי ויזפה גם שיור של יגיעי לבחינת-הנצח. גער בו מנדלי: בחור, אתה טובע יותר מדי, דיך שאני מניח את האינטרפונקציה שלך. שמע משה מייזלש וחייך וסיפר לי ענין תירחתו בפרוזה של שניאור, והוסיף: אבל אם לאמת, הרי שניאור קיים כמעט את כל הנוסח שלי. ואף זאת הוסיף: ומי יודע, אם לא הגזים בענין ביקורת טירחתו של אהרן צפנת, ואך בודק כתיב-היד. אם נשתמרו, יוכל להכריע בזה. החריש מעט ואמר: ואולי הוא הדין גם במנדלי. ושלא להאריך בדיבור, שהיה בו כדי להשיבו אל עצמו, סיים: מנדלי מפונק היה, מצד עצמו, ונמצאו לו רוב מפנקים, ואם לתירגום עצמו, הרי ביאליק בכלל מפנקי, ואולי בראשם.

— ז —

ובהפסיקי המשך דבריי וסיומם עד שנזכה לביבליוגרפיה שלמה ובדיקה של מעשי רמ"מ (כפי שהייתי קורא, להבחין בינו ובין מי ששמו וכינויו וחתמתו בארבע מימ"ין, הלא הוא בן עירי, המגיד והסופר ר' משה מייזלש מגיד מיישרים). אַטָּה את דברי לצד הקושיה, שהטרידתי במשך שנות יידידותנו האדוקה והרצופה, והיא קושיית מישמעיה של ההקבלה שבהכתוב: בא ודון ויבוא קלון ואת צנועים חכמה (משלי י"א, ב'), שלא מצונו וז רצוננו וקלון וחכמה כצמד-ינגודים. קושיה זו עלתה בי מתוך שנוכחתי פירושו של המלבי"ם, שהצנוע הוא מי שמסתיר פניו מעלות במעלות, כמו: ויסתיר משה פניו, וצירפתי לכך את הסברה, כי כל שנקרא בשמו של הענוו מכל אדם הוא מיורשי מידתו זו, מה גם שר' משה דנן, ששמו נתכפל בו, ששמו משה נצטרפה לו חניכתו מייזלש, שגם משמעיה משה, והוא נוסח ביהם, שנתפשט כלפי מערב וכלפי מזרח במלוא שטחם של שבטי-אשכנז.

ונסיבת הקושיה כך היתה: הוא, ר' משה מייזלש, ישב, כנודע, באקדמיה ללשון העברית והיה מנחשביה ושקדייה, והנה דרך המוסד הזה, כי מי שתחילתו יועץ המשכו, וסיומו: חבר, או כפי שבכור-נשיאי האקדמיה, פרופ' נ"ה טור-סיני, היה קורא לו: חבר מלא (וש"י עגנון נאחז באותו תואר, כדי לברוא, על-פיו, את הטיטולטורה הלוצצת: פרופסור מלא).

ובהגיע תור ר' משה ונבחר חבר, סירב לתואר ולא קיבלו. באתי עליו בתלונה: ממדה-נפשך, הרי סירובך פירושו גם הזמנה לכל שלא סירבו כמוך, ושלא יסרבו כמוך, וזו, בערך, האקדמיה כולה, שהוצרכו לסרב גם המה. ועתה הקשיתי עליו, ברוח הכתוב ההוא במשלי, והוספתי: קשה עלינו מי שמכריז: אני שלמה הייתי, ולך, המכריז: אני משה הנני, ענוו, לא כל שכן. השיב: הלא ידעת תקנת האקדמיה, וממילא נהירה לך התקנה שעל פיה ההבדל שבין יועץ לבין חבר מלא במה שהראשון חייב לבוא לישיבות, מה שאין כן האחרון: רוצה — בא, אינו רוצה — אינו בא, נמצא יתרון התואר הזמנה לחסרון ההשתתפות, או נאמר בפשטות: הזמנה להשתמטות.

קבלתי וסברתי, אך ידעתי כי אפשר תשובה היא, אך לא מלוא התשובה וניסיתי לחטט בביוגרפיה שלו וחלל אוירתה, וכמה וכמה פרטים גירוני אך לא סיפוקני, ואנסה להרמיז עליהם.

— ח —

ראשית: השוני שבסדר תחנות החיים — ברגיל ראשית-הישיבה בעיר-מצער ואחריתה בבירה, וכאן איפכא: האיש לידתו וראשית-גידולו בוורשה, ואביו מותיקי תושביה, והוא עשיר מופלג בימי עמידתו ועני מכובד בימי זקנתו, ועם פטירתו עובר הבן, והוא בן-זקנתו, כעבור משפחתו לסוקולוב פדלאסקי, ויושב בה כמה שנים, עוסק בתורה, וסופו חוזר לוורשה, לומד למעלה משנתיים ב"תחכמוני", מנסה לעלות לארצנו, ומשלא אסתייעא מלתא, עובר כשלוש שנים, במערכות "היום" ו"הצפירה", ומשנסגרו הולך, הוא ורעייתו, לנייר יורק ועושה ב"הדואר", שערכו שש שנים, והולך לארצנו, ומשתקע בירושלים ועושה בה עד פטירתו.

אחרית: השוני שבלוח היוחסין: מצאו ממשפחת-רבנים — אבי אבא היה רבה של וויסלביץ, פלך לובלין, וסופו מורה הוראה בסוקולוב, מה שאין כן אבא, ר' יהודה ר"יב שילדקרט, שהיה בעל בית-חרושת בוורשה עד שנתרושש, והוא נמנה עם המתנגדים, בעד בנו, ר' משה דנן, לא זו בלבד שנמשך, כרוב יהודי פולין לחסידות, אלא בנעוריו עשה בחבורה, שחירשה בוורשה, מה שלא היה בה קודם — חסידות של ברצלוב, בכיכול קיימו הבטחתו של

ר' נחמן; בקום קלייזל של ברצלוב בוורשה – סימן של אתחלתא דגאולה. ר' משה עצמו היה מוכיר וחור ומזכיר פרשה זו, ואף מדגיש גדולי-רישומה בו, אך כמשפטו, לא האריך בפרטים, מה גם בפרטי-פרטים, ומאי דאיתמר, מכללא איתמר. אך בדוחק של דוחק מילטתי מפיו את המעט שמילטתי. ודאי כשהגיענו השמועה על מה שנתמזל שלנהבו לה ולמהותה, הבנתי כי זה חיון שונה ממה שנחשב לה לניארה-חסידות הרומנטית, נוסח בובר, ושעפ"י אפנתה נמשכים עד-עתה. לאמור: כי אז ושם, בוורשה, היתה הברסלביות, על השטיבל שלה ועל הישיבה שלה, חסידות חיה ונחייית, ממשות יום-יום, ואף ניסיתי להתחקות על מה שמספרים בה אלה שנתפסו לה, בזכרונותיהם – וכך מצאתי בזכרונותיו של ר' אברהם אהרליך, נאמן בית העובד הדתי בתל-אביב וכן בזכרונותיו של ר' דוד גרוס, נאמן החינוך העברי באמריקה הדרומית, עדויות על ההשפעה המהפכנית, שחוללה בהם אותה תנועה שנספחו לה. אבל משיטי דבריו של ר' משה מייזלש למדתי, כי אם עיקר הפלאות היתה לר' נחמן, הרי עיקר-כיבודו היה לר' נתן, על שום שלמות ענוותנותו. צא וראה, היה אומר – הלא הגותו ושירתו של ר' נחמן, מפי ר' נתן ומידו ניתן לנו – הוא סופרו, הוא עורכו, הוא מתרגמו. ואף צא וראה – המשיך – איך השכיל לגדור בין רבו הצעיר (הקרוי לו: סבא קדישא) ובין עצמו. סיים: כשיבשיל תהליך חקר החסידות, והוא אך בתחילתו, יושם מלוא הלב לדבר הגדול והצנוע, שאין כמשלו לגדול ולגדולה, זולת מה שאירע לזקנו, ר' ישראל בעל שם טוב, אירע לנכדו. וכשמעי דבריו אלה לא יכולתי שלא להסתיר הרהור בקרבי, כי אפשר אין בעל-השכחים יודע, עד מה הוא מדבר, ויהי שלא מדעתו, בשבח עצמו. אבל הרהור זה וכזה מחייב הרהור-משנה: אפשר וכך ניתן לומר במתרגם ובעורך שבו, שהיה בחינת ר' נתן, אך לא כך מותר לומר בסופר שבו, שהיה בחינת ר' נחמן וצריך בירור, מה קשרי-הסתר בין ימי הברסלביות שלו לבין ימי בישול ספרו "מחשבה ואמת", שעבודתו בה נמשכה כעשר שנים, אך תחילתה עודה בוורשה. אולם דומה, כי החלוקה שבין דיוקן ר' נתן ודיוקן ר' נחמן שבקרב חלוקה, והקושי שבמתן יתרון לדיוקן זה או זה, קושי. וסימנך: משנתגלגל, באחת משיחות-השבת, הדיבור על הנסיון היחיד שנעשה, בחקר החסידות, לעשות את ר' נתן עיקר-העיקרים, הלא הוא נסיונו של הקדוש ר' ישראל שטרן, אמר ר' משה: חס ושלום, הכן ככהונתו והלוי כלויתו, ונסיוני להמשיך ולדובבו – לא צלח.

– ט –

ובלכת האיש מעמנו ונתפרסמו כמה וכמה מאמרים על פעלו, נבלטה מרכזיות ספרו "מחשבה ואמת", וזכותו המיוחדת של ר' אפרים שמואלי הוא, שייחד עליו את הדיבור מתוך ידיעה נאותה וחדירה בטבורו וקפליו, וראה מאמריו ביחוד ב"הדואר". והוא מעשה רב ונחשב, ביחוד משום שגם המהדורה הראשונה, השלימה של הספר, גם מהדורתו המקוצרת אינם מצויים בשוק. וכאן אתי המקום להודיע, כי המהדורה המקוצרת לא חפץ-הקיצור אלא כורח-הקיצור הולירה.

ומעשה שהיה כך היה: כשהחלטנו, שלושת דייני פרס ביאליק, לכבד בו את הספר הזה – על סמך המהדורה המלאה החלטנו, אך הצענו לפניו, לפני המו"ל, ר' מרדכי ניומן, שיוציא מהדורה חדתא, באופן שיכרוך את הטפסים, שנשתיירו במחסנו. והנה בבואו לעשות כן, נתברר, כי חלק נכבד של הטפסים היתה בהם היד המוקת של תנאי-מחבואים, וחלק נכבד של הספר ששוח, וחלק נכבד כמותו ניצל, והוא מצע המהדורה המקוצרת. ואומר, כי כטעמי אז טעמי עתה: שיבה למהדורה השלימה – מצווה שאין להחמיצה, ואם בחייו סברתי כך, עם פטירתו לא כל שכן. מה גם שסברתי מצטרפת לה אחותה: ויעשה כן בהקספ מיבחר כתיבתו, למן ראשונות עד אחרונות סלה. אמרתי: אחרונות, וכוונתי לכתיבתו בארצנו, שרמתה רמה

ועומקה עומק, וראה אסופתו, שהיא עדות סגולתו בגמר בישולה, הלא היא אסופת מסותיו: "ציונות אתמול, היום מחר" (תשמ"ב) – מופת של כתיבה בבהירות־המחשבה וצלילות הסגנון.

— י —

ואסיים בהרהור שפקדני גם מצד ההתרשמות גם מצד בקורתה, הלא הוא ההרהור שעלה בי ראשונה בשבתי לפני דור, בטבורם של יהודי־פולין, היא וורשה, שיסודה נראה לי בחינת יסודא דנוקבא, כשהיסוד־שכנגד, יסודא דדוכרא, הם ילידי ליטא ואוקריינה, ואחריהם יהודי גליציה, שראיתם לפי שליטתם במוסדות שונים, בבירה ההיא, בחינת נגיידים ומצוויים, עד שנתתי לבי לאישי־פולין המובהקים יצחק גרינבוים, דוד בן־גוריון, שלמה צמח, שלמה לביא, והם אישים תקיפים ועזים. ושאלתי את שלמה צמח על כך והשיב: רבים ומרובים בינינו עשויים כך, אך דע לך, כי כולנו וכמונו הננו אך ניצוץ אחד משלהבת קוצק, והיא־היא פולין. דומה, דיבורו חל גם על הסופרים שלפניו ושל־אחריו, ואם לשלא־אחריו, הלא הכוונה היא גם לר' משה מייזלש, והוא כפארה האחרון של ספרותנו ממנה ובה, ולטעמי שלישיה היא – מתתיהו שוהם בשירה, משה מייזלש בהגות, שלמה דיקמן בתרגום, ויהי זכר השלושה ברוך.

ירושלתנו שלהי אדר תשמ"ד